

OMMAVIY MULK HUQUQI

Primkulov O‘zbekiston Farxod o‘g‘li

Toshkent viloyati yuridik texnikum o‘quvchisi

Annotatsiya: Maqolada ommaviy mulk bilan bog‘liq masalalar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: ommaviy mulk

Mulk va mulk huquqi shakllari har doim ham fuqarolik huquqi fanida uzoq bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelgan. Zero, mulk shakllari hamma davrlarda ham ikki xil ma‘noda talqin etilgan. Birinchidan, iqtisodiy ma‘nodagi mulk shakllari, ikkinchidan, yuridik ma‘nodagi mulk shakllari. 116 Umumiy koidaga ko‘ra, iqtisodiy ma‘noda mulk aynan kimga yoki kimlarga foyda keltirishiga qarab shakllarga bo‘linsa (masalan, 1990-yil 31-oktyabrdagi O‘zbekiston Respublikasining “Mulkchilik to‘g‘risida”gi qonuni aynan shu nuqtai nazardan mulkni shakllarga bo‘lgan), yuridik ma‘noda esa mulk moddiy ne‘matlaming subyektlarga tegishli bo‘lishiga (aynan ashyoga nisbatan tasarruf etish elementining tegishliligiga qarab) ko‘ra shakllarga ajratiladi. Lekin mulkning shakllarga bo‘linishi xususida fuqarolik huquqida yakdil qarashlar mavjud emas. Ba‘zi olimlaming fikricha, “mulk shakli” iborasi huquqiy mezon emas, aksincha iqtisodiy mezondir. Bu holat birinchidan, mulk shakllari iqtisodiy mezon sifatida nafaqat mulk huquqi shaklida huquqiy ahamiyat kasb etadi, balki boshqa shaklda ham ahamiyatlidir; ikkinchidan, iqtisodiy va huquqiy munosabatlardagi mulk subyektlari har doim bir xil emasligi bilan ifodalanadi. Shunday ekan, iqtisodiy ma‘noda mulkning bir necha shakli bo‘lishi mumkin, yuridik ma‘noda esa faqat bitta mulk huquqi mavjud¹. Ushbu fikrga qo‘shilgan holda shuni ta‘kidlash joizki, darhaqiqat, mavjud ashyoga yoki mol-mulkka bitta mulk huquqi shakli mavjud, ya‘ni mulkni egallash, undan foydalanish va uni tasarruf etish bilan bog‘liq

huquqlar majmui - mulk huquqining yagona shaklini tashkil etadi. Biroq mulkning yagona shakli mavjud bo'lsa-da, mulk huquqi tegishli bo'lgan subyektlar turli-tumandir. Bular fuqarolik huquqining subyektlari hisoblangan fuqarolar, yuridik shaxslar va davlat (FKning 2-moddasi 2- qismi) bo'lib, ana shu subyektlarga tegishli mol-mulklar shartli ravishda², xususiy mulk va ommaviy mulk shakllariga bo'lingan (FKning 167- moddasi). Xususiy mulk o'z navbatida fuqarolar mulki va nodavlat yuridik shaxslar mulkidan iborat bo'lsa, ommaviy mulk (davlat mulki) Respublika mulki va ma'muriy-hududiy tuzilmalar mulki (munitsipal mulk) ga bo'linadi. Yuridik shaxslar bir vaqtning o'zida fuqarolar tomonidan ham, davlat tomonidan ham tashkil etilishi hisobiga ulaming mulki yuqoridagi ikki mulk shakliga kiritiladi. Umumiy qoidaga ko'ra, davlat mavjud bo'lishining va o'z funksiya hamda vazifalarini amalga oshirishining zaruriy shartlaridan biri - bu davlatning muayyan miqdorda mol-mulkning bo'lishi hisoblanadi. Bu holat har qanday jamiyat uchun xosdir. Fuqarolik huquqining boshqa subyektlari kabi davlat ham muayyan mol-mulk egasi hisoblanganligi uchun fuqarolik huquqining to'laqonli subyekti sifatida e'tirof etiladi. Ma'lumki, jamiyatdagi mavjud moddiy ne'matlarning to'g'ri taqsimlangan-taqsimlanmaganligiga qarab, jamiyat va davlatning iqtisodiy rivojlanishi belgilanadi. Bu hoi mamlakatning ravnaqida, aholi turmushining farovonligini oshirishda yaqqol ko'zga tashlanadi. Zero, har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun ijtimoiy munosabatlar subyektlari o'rtasida moddiy ne'matlarning qay darajada bo'linganligi eng muhim omil sanaladi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda ham, garchi ular da xo'jalikni markazlashtirilgan boshqamvidan voz kechilganligi umume'tirof etilgan qoida hisoblansa-da, davlat mulkning mamlakatning asosiy ishlab chiqarish fondlaridagi ulushi katta hisoblanadi. Bu holat ayniqsa, transport va aloqa, atom energetikasi, harbiy-sanoat sohalarida yaqqol ko'zga tashlanadi¹. Davlatda muayyan darajadagi mol-mulkning mavjud bo'lishi bir qator omillar bilan bog'liqdir. Davlat mulki zarurligining obyektiv sabablari esa quyidagilarda ko'rinadi: -davlat organlari faoliyatini tashkil etish; - davlat xavfsizligi va mudofaa; - ilm-fan va madaniyatni

ta'minlash; - kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish; - tabiiy ofatlarga va favqulodda holatlarga qarshi kurash va oqibatlamani bartaraf etish; - ba'zi tarmoqlarda ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish (masalan, atom, yonilg'i energiyasi va sh.k.). Yu.K.Tolstoyning fikriga ko'ra, davlatning mulki sifatida ishlab chiqarish, ijtimoiy-madaniy va boshqa maqsadlarga mo'ljallangan obyektlarning katta qismi saqlanib qolishini quyidagi ikki omil bilan izohlash mumkin: birinchidan, keyinchalik nimalar bo'lishini oldindan bilib bo'lmaydigan dunyoda har bir davlat o'z xavfsizligini o'ylashi kerak. Bu nafaqat harbiy sohada, balki texnologik, ekologik, sanitariya-epidemiologiya, ishlab chiqarish, oziq-ovqat sohasidagi xavfsizlikdir. Ikkinchidan, davlat keng miqyosdagi ijtimoiy funksiyalarni ham bajaradiki, bu vazifalarni bajarishda etarli darajada, moddiy-texnikaviy va moliyaviy baza bo'lishi zarur. H.R.Rahmonqulovning fikricha, davlat mulki nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash va aholining ehtiyojlarini qondirish uchun, balki davlat va uning organlarining mavjud bo'lishi hamda ularning o'z vazifalarini amalga oshirishlari uchun zarurdir¹. Yuqoridagi fikrlarga qo'shilgan holda, davlat mulkining mavjudligi shu davlatda yashovchi fuqarolarning umumiy manfaatlarini amalga oshirish, xalq erk-irodasini bajarish bilan bog'liq bo'ladi, degan umumiy xulosaga kelish mumkin. Zero, "davlat" - deb ataluvchi murakkab tuzilma bajaradigan va amalga oshirishi lozim bo'lgan vazifa va >' harakatlar shunchalik serqirrakki, ularni o'z gacha ifodalash noto'g'ri bo'lur edi. fi > Lekin bu fikrlardan mamlakatda mavjud bo'lgan barcha mulk [davlat qo'lida bo'lishi zarur ekan, - degan fikrga kelish kerak emas. I Inchinun, sobiq Ittifoq tuzumi davrida o'tgan 70 yillik tajriba shuni I ko'rsatdiki, mulkni haddan tashqari markazlashtirish va jamiyatning \ barcha muammolarini davlat zimmasiga yuklash hamda davlatning | nimalarga qodirligini chetdan kuzatib turish oxir-oqibat iqtisodiy ' tanazzulga olib keldi.

Zero, "qayta qurish" gacha bo'lgan davrda davlatning • qo'lida mavjud moddiy ne'matlarning 90% dan ko'prog'ining to'planib I qolishi iqtisodiy munosabatlarning turg'unlashuviga sabab bo'lganligi achchiq haqiqatdir. Bundan tashqari, mulkning davlat ixtiyorida markazlashuvi xo'jasizlikka, uning talon-

taroj qilinishiga, ko'paytirish o'miga o'zlashtirishga uchradi. Shu bilan birga, mulkka nisbatan qat'iy belgilangan "meniki", "o'zganiki" tushunchalarining yo'qotilishi va buning o'miga "bizniki", "hammaniki", demak, "meniki" yoki "hammaniki, shuning uchun ham meniki emas", - degan qarashlarning paydo bo'lishi mulkchilik munosabatlarning tubdan izdan chiqishiga olib keldi. Bu holatlar mulkni davlat qo'lida bunday darajada (sobiq Ittifoqda bo'lgani kabi) to'planishining iqtisodiyot uchun, kishilarning mulkka bo'lgan munosabatlari uchun salbiy ta'sir ko'rsatishi bilan birga, iqtisodiy rivojlanishning to'xtab qolishiga, turg'un bo'lishiga ham olib keldi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq Respublikamizda mulk islohoti o'tkazish zaruriyati yuzaga keldi. Bu islohotning asosiy maqsadlaridan biri davlatning qo'lida to'planib qolgan mol-mulk (umummilliy boyliklarni yoxud jamiyatga tegishli moddiy ne'matlarning deyarli hammasi hisoblangan mol-mulk) ni ijtimoiy-iqtisodiy-huquqiy munosabatlarning boshqa subyektlari o'rtasida qayta taqsimlash edi.

Zero, davlat mulkini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish ko'p ukladli bozor iqtisodiyotini shakllantirishda muhim o'rin tutishi kerak ekanligi ayni haqiqatdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гражданское право. Учебник. 6-с изд. / Отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой. Т.1. -М.; Проспект, 2003. -465 с.

2. Гражданское право. Учебник. 6-е изд. / Отв. ред. А.П.Сергеев, Ю.К.Толстой. Т.1. -М.: Проспект, 2003. -465 с

3.Гражданское право: Учебник. 2-е изд. / Отв. ред. Е.А.Суханов Т. 1. - М.: 1998. -С.475-484 (ушбу боб муаллифи - Е.А.Суханов).

4.O'lmaiov A., Sharifho'jaev M. Iqtisodiy nazariya. -Toshkent: Mehnat, 1995. -133 b

5.Рахманкулов Х. Эволюция права собственности (проблемы собственности сравнительное исследования). -Тошкент: Адолат, 1995. -34 б.

6.Суханов Е.А. Лекции о праве собственности. -М.: Юрид. лит, 1991. - Б.45-46.

7.O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasida Mulkchilik to,g'risida"gi qonuni // O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, 1990 yil, №31-33, 371-modda